

Det ska finnas en utväg

Alexander Kluges optativa optimism (2)

Att få se den säregna intellektuella mångkamparen Alexander Kluge i aktion är inte svårt. På Youtube ligger tallösa filmer han gjort och medverkat i. Han räknas sedan 1962 som målsman för den nya tyska filmen, som med ett djärvt grundskott ("Oberhausener Manifest") gjorde upp med vad man arrogant kallade *Papas Kino*. Men bäst ses Kluge – också på Youtube – i full fart som part i samtal producerade för kommersiella tyska tv-sändare. Samtalen görs av ett bolag han grundade 1988, *dctp* (*Development Company for Television Program*). Idén kom sig av att tyska privatbolag jämlikt sin licens bör sända också kulturprogram, ett tråkigt åliggande som de gärna lägger över på annan part. Kluge såg här chansen att göra något så i grunden motsägelsefullt som *auteur*-tv, samtal där tankearbete ses pågå.

Arkiverade samtal han kan ses i förs med till exempel Georg Baselitz, Pierre Boulez, Hans Magnus Enzensberger, Jean-Luc Godard, Jürgen Habermas, Anselm Kiefer, Heiner Müller, Einar Schleef, Joseph Stiglitz. Att följa honom kan vara värre. Han är lågmäld, snabb, intensiv, lika initierad som verbal och vetgirig. Oavblåtligt – mer oavblåtligt än någon jag hört – skjuter han in ett "ja?" Det kan betyda "håller du med?" eller "hänger du med?" Förmodligen betyder det båda. Det han säger är vanligen inte invecklat men nästan alltid oväntat. Han utvecklar en helt egen, fyndig association, med sådan precision att det blir tanken som fångslar, inte hans fyndighet. Det är svårt att hinna med i detta nya. Och det ges inga pedagogiska omtagningar. Han vill vidare: att förstå och förbättra världen är lika angeläget som brådskande. Helt ogenerat är Kluge "den

ickecyniska tänkaren"; det är Jürgen Habermas epitet för honom.

Alexander Kluge kom in i mitt liv för ett halvsekel sedan och har funnits där sen dess. Jag var då aktiv vid ett av mina viktigaste universitet, Nordiska sommaruniversitetet. Det var i en studiekrets som ägnade sig åt proletärlitteratur och borgerlig offentlighet, ett ämne i föredömlig takt med tiden. Som huspostilla för kretsen fungerade Kluges och Oskar Negts pinfärska femhundraåriga studie *Öffentlichkeit und Erfahrung. Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit*, utgiven på Suhrkamp 1972. Några år senare kom boken ut på norska på Nordiskt sommaruniversitets förlag.

Negt och Kluge var då båda verksamma i nära anslutning till det berömda Institut für Sozialforschung och dess tankevärld. De tillhörde Frankfurtskolans andra generation, den som studerat under Th. W. Adorno. Boken tar avstamp i Jürgen Habermas *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1969). Habermas hade där tecknat framväxten av upplysningstidens diskursiva offentlighet, riktad mot förbenad hovmakt, och hur den offentligheten senare själv deklinerat till samhällsförvaltning. Negt/Kluge kompletterar och korrigerar Habermas genom att peka neråt, på oförvaltade samhällsskikt vars erfarenhetsvärld ännu inte blivit dompterad.

Boken såg ut som ett handfast teoribygge, där långa partier var tryckta med den vetenskapliga petitstil förlaget Suhrkamp gjort sig känt för. Men egentligen följer den en fritt böljande, kanske rentav oceanisk tankegång, vansklig att följa bit för bit.

Därför intogs boken vanligen hel, som en trossats, eller en kallsup. År 1981 gav Negt/Kluge ut *Geschichte und Eigensinn*, en tegelsten som de betecknade som föregångarens ”materialdel”. Denna bok behandlar arbetsförmågans utveckling under tvåtusen år, fysiologiskt, historiskt, lokalt. Den samlar och inventerar mänsklig erfarenhet vunnen under arbete. Där finns snillrika observationer inte minst om tyst kunskap, eller det Albrecht Dürer kallade sin lärda hand, *docta manus*. Boken upptar knappa 1300 sidor. Dess upphovsmän benämner den ett fragment. År 1991 gav de ut ett tredje samarbete, *Massverhältnisse des Politischen*, ungefär Det politiskas proportioner. Här handlar det om hur något blir politik, inte som ämnesområde eller verksamhet utan som råvara: hur politik bryts, når ytan, blir energi.

Geschichte und Eigensinn är helt klart ett för Negt/Kluge mer kongenialt projekt än dess teoretiska del, den om offentlighet och erfarenhet. Med sina exkurser, kommentarer, anekdoter, illustrationer och reflexionsrutor liknar den det aldrig fullbordade opus som verkar utgöra en idealtyp för alla fritänkande frankfurtianer: Walter Benjamins *Pas-sagen-Werk*. Titelns passager pekar mot Paris täckta shoppingarkaders snårskog, och mot strövandet i denna skog. Hos Benjamin rör sig tanken ledigt som en flanör, en skarpt iakttagande sådan.

I fallet Negt/Kluge är ju iakttagarna två. Båda deras böcker är gemensamt tillkomna. Utifrån sina olika förutsättningar funderar de i dialog. Den dialektik olikatänkandet medför hålls i styr av ett övergripande intresse: sökandet efter sammanhang. I fokus står den historiska processen, med dess tilltagande arbetsfördelning, mot det individuella egen-sinnets försvarsbehov, som går ut på att finna och kvarhålla en mening med det hela. Dessa två termer, *Eigensinn* och *Hunger nach Sinn/Sinnentzug*, är centrala sökord, som går genom hela Alexander Kluges författarskap.

Arbetssättet hade god hävd hos Frankfurt-skolan. Helt i början av *Öffentlichkeit*-boken, på den plats där böcker ibland har en tillägnan, står * 11. September 1903 † 6. August 1969. Det är allt. Med datumen underförstås Adorno. Tillsammans med Max Horkheimer utgav denne

år 1947 *Dialektik der Aufklärung*, en den kritiska skolans hörnsten. ”Långa partier har vi dikterat tillsammans; spänningen mellan de två temperament som kom samman i ’Dialektiken’ utgör dess livsluft”, läser vi i förordet till nyutgåvan från 1969.

Horkheimer/Adornos *Dialektik* skrevs under världskrigets slutfas, som ett argumenterat memo mot ett kommande och hotande återfall i totalitært barbari. Allra sist i boken står som coda två minnesvärda sidor, ”Zur Genese der Dummheit”. Där redogörs för hur fördumning uppstår. Dum blir den som inte ihärdigt riktar sina känselspröt mot världen för att pröva nytt utan av beröring och ångest drar in dem. Muskeln förhårdnar, ärras, blir obrukbar. Författarnas bildspråk ser människan som snigel, som sinnesvarelse; så framhåller de det rationellas sinnlighet. Detta att det alltid är klokt att göra ett förnyat försök blir en grundbult i Kluges verksamhet som konstnär och intellektuell. Försök och misstag gör gatuklok, håller alternativa lösningar parata.

Sapere aude: våga veta, använd ditt förnuft! Vackrare bild än snigelns känselspröt för att sinnliggöra upplysningens motto, som från Horatius över Kant (1784) blev den kritiska skolans, känner Kluge inte. Detta betygade han när han 2009 i Frankfurt mottog Adornopriset. I sitt tacktal uppehöll han sig vid känsla, känsel och sinnen, vid Kants tal om förnuftets behov av *der zärtliche Keim*, kärnan av låt oss kalla det ömsinne. Han dröjde länge vid detta. Och slutet av hans tal handlade om Adorno och kärleken.

Många kan ha blivit förvånade. Men Adorno var även sådan. Och Kluges övergripande intresse är faktiskt sinnessen, det sinnligas, framfart. Hans egnaste uttrycksform är inte det akademiskt dis-

kursiva maratonloppet, som vi otröttligt får följa i böckerna han skrev med Oskar Negt. Det är den lärorika historien han vill åt. Och han vill in i den rakt av, för att där uppsöka noder vid vilka andra utvägar, andra utfall varit möjliga. Allt behöver inte tas med, bara sådant som kan förhjälpas till insikt. Ett sådant levnadslopp, *curriculum vitae* på latin, fattar sig kort; det ryms på en cv.

Kluges egnaste form tas noga besett i bruk i alla hans media, i prosa, film, tv och forskning. Men denna Klugegenre är inte hans egen. Det är han den förste att påpeka, och har ofta gjort det. Han tillskriver den Heinrich von Kleist. Denne utgav 1810–1811, under ett knappt halvår, *Berliner Abendblätter*, en då högmodern tidning. Den hade en stark avdelning med vad mediavärlden fortfarande känner som *faits divers*, anekdoter eller nyheter i korthet, gärna med svärtning av samhällets skuggsida. Kleist ritar i sina anekdoter upp reglerna för hur man beskriver *true crime*.

Kluge har ofta hänvisat till Kleists tidning, till exempel då han 1985 mottog Kleistpriset. Han var den förste som fick det efter en paus på drygt femtio år. Vi har, sade han, *Berliner Abendblätter* att tacka ”för ett antal korta Kleist-texter, överhuvud kortprosan som form och den förbindelse av nyheter, reflexioner och berättelser, som ingen av våra tidningar idag följer upp” (citerat enligt *Res Publica* 1–2/1986). Till Kleists avisa återkom han 2017 i dialogboken *Die Herzlichkeit der Vernunft*, en serie samtal med författarkollegan Ferdinand von Schirach: ”Det är en populär tidning, säljs på gatan, innehåller aktualiteter, ruskiga ballader, förunderligheter, bisarrerier, hör till det finaste han har diktat. Allt som har liv, alla eftertryckliga handlingar i världen framstår här som ett levande väsen, som en rik fond av partitur som alla hänger samman. Är mänskan till sin natur god eller ond?”

von Schirach är i likhet med Kluge jurist, brottsmålsjurist (och ja, ledaren för Hitlerjugend var hans farfar). Båda vill att det omsider ska bli rätt, på det lilla livets skuggsida likaväl som när de stora för

krig. Hann man inte tänka efter före så bör man tänka efter efter, för framtida bruk. ”Jag vill i efterhand ändra på saker. Därför blev jag jurist,” sade ju Kluge om sitt val av studieväg. Alla dessa fall, anekdoter, cv-sammandrag är i sig förslag till övningar som kunde ge färdighet och ge historien ett bättre utfall. Efter att länge ha dröjt vid det lilla vill jag avsluta med ett exempel i storformat.

I en intervju i *Die Zeit*

(10/2022) uttalade sig Kluge om kriget mot Ukraina. Resonemanget är mycket klugeskt. Här som alltid söker han sig bakåt mot en punkt från vilken man bättre kunde ta sig framåt. Tiden må utvisa vem som har rätt, men visst är den optativa optimismen ett tankeverktyg. Så här sade Kluge kort efter den 24 februari:

”I det aktuella läget kan det kan förefalla långsökt, men man måste gå tillbaka till konfrontationens startpunkter. Alternativet till krig är en intakt säkerhetsstruktur, något som är helt, på samma sätt som kriget är en intakt helhet. Man måste lokalisera den punkt som gör en uppgörelse möjlig för bägge sidor. Segrare är inte den som vinner slagen utan den som åstadkommer fred. Låt mig ge ett exempel: folkrätten uppstod i Münster och Osnabrück 1648. Där avslutades då ett åttioårigt krig mellan Nederländerna och Spanien och samtidigt ett trettioårigt krig i Mellaneuropa, genom en förhandlingsprocess som tog fem år. Det avgörande i den westfaliska freden är att man fixerar en ”normaldag”. Man når enighet om de evangeliska och de katolska egendomsförhållandena: de ska antingen förbli eller åter bli sådana de var den 1 januari 1624. Den dagen utgör skärningspunkten för alla parter smärtlinjer, den enda tidpunkt under det trettioåriga kriget då inte den ena sidan segrat mer än den andra. Denna punkt upplåter ett litet möjlighetsutrymme. Att hitta detta utrymme och förhandla sig fram där, det var nyckeln till fred.”

CLAS ZILLIACUS

Artikelns första del ingick i Nya Argus 10–11/2022.